

τεύχος
21
2020

εκπαίδευση & θέατρο

Περιοδική έκδοση για την προώθηση του θεάτρου,
του Εκπαιδευτικού Δράματος, του θεατρικού παιχνιδιού
και των άλλων παραστατικών τεχνών στην εκπαίδευση

ISSN 1109-821X

 Πανελλήνιο Δίκτυο για το
θέατρο στην Εκπαίδευση
μέλος του Διεθνούς Οργανισμού για το Θέατρο στην Εκπαίδευση (IOEA)

Η Δραματική Τέχνη σε χώρους εγκλεισμού:
διερεύνηση **αντιλήψεων** των **εμφυχωτών**
στα Καταστήματα Κράτησης Τίρυνθας και Ναυπλίου

Μάγδα Βίτσου, Άλκηστις Κοντογιάννη, Κώστας Μάγος

i

Το άρθρο αυτό είναι προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr
Εκδότης: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση
Για παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ

Το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία
και προσωπική μελέτη. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση μετά από άδεια του εκδότη.

Η Δραματική Τέχνη σε χώρους εγκλεισμού: διερεύνηση αντιλήψεων των εμπυχωτών στα Καταστήματα Κράτησης Τίρυνθας και Ναυπλίου

Μάγδα Βίτσου, Άλκηστis Κοντογιάννη, Κώστας Μάγος

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα είχε σκοπό να διερευνήσει και να αποτυπώσει τις απόψεις των εμπυχωτών ως προς την επίδραση που είχαν στους ίδιους και στους εγκλείστους τα Προγράμματα Δραματικής Τέχνης που εφαρμόστηκαν στα Καταστήματα Κράτησης Ναυπλίου και Τίρυνθας. Τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν ήταν ερωτηματολόγια τύπου google form και η ανάλυση των δεδομένων έγινε μέσω ανάλυσης περιεχομένου. Η μελέτη συμπερασματικά καταλήγει ότι για τους εμπυχωτές η συμμετοχή τους στα προγράμματα είναι μια εμπειρία ιδιαίτερα σημαντική, τόσο για την προσωπική όσο και για την επαγγελματική τους εξέλιξη, καθώς διαφοροποιούνται οι στερεοτυπικές αντιλήψεις τους για τους εγκλείστους, ενώ αναδεικνύεται έντονα η διάθεση αλληλεγγύης για τα προβλήματα που βιώνουν οι κρατούμενοι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους. Επίσης, αναγνωρίζεται η επίδραση του δράματος στην ψυχολογία των εγκλείστων, στην τόνωση της αυτοπεποίθησής τους και στην καλλιέργεια συνεργατικών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

Λέξεις-κλειδιά: Προγράμματα Δραματικής Τέχνης, Εμπυχωτές, Φυλακή, Εκπαίδευση κρατουμένων

Εισαγωγή

Η εκπαίδευση μέσω της Δραματικής Τέχνης και του Θεάτρου φαίνεται να έχει μετασχηματιστικές επιδράσεις στη διά βίου μάθηση, και ειδικότερα στην εκπαίδευση κρατούμενων, καθώς οδηγεί στον αναστοχασμό και τον επανασχεδιασμό της ζωής τους μέσα από νοητικές και συναισθηματικές διεργασίες (Brewster, 2014· Milliken, 2008). Με δεδομένο ότι η μετασχηματιστική μάθηση συνδέεται στενά με το προσωπικό βίωμα και την εμπειρία (Nicholson, 2005· Prentki & Preston, 2009· Hughes & Ruding, 2009), ο βιωματικός χαρακτήρας του δράματος σταδιακά συμβάλλει στην ανάπτυξη του μετασχηματισμού των βιωμάτων των εγκλειστών, μέσα από τη διερεύνηση και την εναλλαγή νέων ρόλων (Mezirow, 2003, 2009). Η Δραματική Τέχνη χρησιμοποιείται παγκοσμίως ως εκπαιδευτικό εργαλείο σε χώρους εγκλεισμού και επηρεάζει θετικά τη ζωή των εγκλειστών μετά την αποφυλάκιση, καθώς και τη γενικότερη προσωπική, κοινωνική και επαγγελματική τους προσαρμογή (Koch et al., 2015). Μέσα από τη διαδικασία του μετασχηματισμού και την αλλαγή της οπτικής, που επιτυγχάνονται με τη θεατρική δράση και την «αξιοποίηση» των προσωπικών εμπειριών, οι συμμετέχοντες κρατούμενοι οδηγούνται στην ενδυνάμωση, στη χειραφέτηση και την αυτο-αποτελεσματικότητα (Allred, Harrison & O'Connell, 2013· Πρίφτη, 2019· Rappaport 1998· Zimmerman, 2000).

1. Η συμβολή της Δραματικής Τέχνης στη ζωή των κρατούμενων

Η εφαρμογή θεατροπαιδαγωγικών προγραμμάτων σε περιθωριοποιημένες ομάδες αποτελεί ένα συνεχώς αυξανόμενο ερευνητικό πεδίο (Nicholson, 2005). Στον πολλαπλασιασμό προγραμμάτων και παρεμβάσεων που βασίζονται στην τέχνη σε χώρους εγκλεισμού οδήγησε η σταδιακή μετακίνηση από την άποψη «τίποτα δεν έχει αποτέλεσμα» στην άποψη ότι «κάτι δουλεύει» (Day, 2011, 2015· McGuire, 1995).

Η Δραματική Τέχνη στις φυλακές, ενώ άρχισε να εμφανίζεται στη βιβλιογραφία κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ως πρακτική χρησιμοποιείται εδώ και αρκετά χρόνια, χωρίς όμως να υπάρχει σαφές τεκμηριωμένο ιστορικό. Ωστόσο, από το τέλος της δεκαετίας του 1960 και τα μέσα της δεκαετίας του 1970 άρχισε να αποκτά σημαντική παρουσία παγκοσμίως (Tocci, 2007), με προγράμματα σε φυλακές στον Καναδά (Duguid & Rawson, 1998). Από τότε, σε όλο τον κόσμο, πολλές χώρες έχουν ξεκινήσει πρωτοβουλίες για δράση μέσα στον χώρο των φυλακών εστιάζοντας στην τέχνη.

Ο James Thompson (1998, σ. 18) τονίζει στο βιβλίο του ότι «το θέατρο στη φυλακή μπορεί να είναι ένας ισχυρός τόπος... για να ανακαλύψουμε ξανά το παρόν και να φανταστούμε ένα νέο μέλλον». Επιπροσθέτως, τονίζει ότι οι συμμετέχοντες σε θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα στις φυλακές αποκτούν φωνή και συμμετέχουν με αυτοπεποίθηση. Ωστόσο, εκτός από την προσωπική αλλαγή, τίθεται το ερώτημα για τον αντίκτυπο των προγραμμάτων στο ίδιο το σωφρονιστικό ίδρυμα. Ο ίδιος αναρωτιέται εάν «μπορεί το θέατρο στις φυλακές να δώσει «ψυχή» στο σύστημα ή να το μετασχηματίσει» (1998, σ. 16). Αυτό που τονίζει είναι ότι σκοπός του εφαρμοσμένου θεάτρου στις φυλακές μπορεί να διευκολύνει τις αλλαγές σε θεσμικό, καθώς και ατομικό επίπεδο.

Στην ίδια λογική ο Michael Balfour (2004) τονίζει στο βιβλίο του *Theatre in prison: Theory and practice* ότι η Δραματική Τέχνη δεν μπορεί να γίνει μόνο ένα μέσο για «διόρθωση»

συμπεριφοράς, αλλά ταυτοχρόνως και ένα μέσο για κοινωνική και θεσμική αλλαγή. Ο καθηγητής επικοινωνιολογίας στη Μασαχουσέτη Jonathan Shailor στην ανθολογία του για το θέατρο στις φυλακές επισημαίνει τη θετική επίδραση των προγραμμάτων για τους εγκλειστούς μέσα από το θέατρο του καταπιεσμένου του Augusto Boal (Shailor, 2011). Αντίστοιχα, η Bridget Keehan (2015) ισχυρίζεται ότι η Δραματική Τέχνη μπορεί να οδηγήσει σε μια πιθανή «επανεγγραφή του εαυτού» και να συμβάλει στη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας, πέρα από εκείνη του φυλακισμένου.

Σε έρευνά του ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του San Francisco Larry Brewster (1983), μέσω συνεντεύξεων με κρατούμενους και συμμετοχική παρατήρηση, υπογραμμίζει ότι το ζήτημα της αυτοβελτίωσης απασχολεί τους κρατούμενους, οι οποίοι επισήμαναν ότι η συμμετοχή τους σε πρόγραμμα Δραματική Τέχνη συνέβαλε στη βελτίωση της αυτοπειθαρχίας και της αυτοπεποίθησής τους. Το 2010 ο Brewster επέκτεινε την έρευνά του και πραγματοποίησε μια ολοκληρωμένη ποιοτική μελέτη, χρησιμοποιώντας σε βάθος συνεντεύξεις με 18 μέλη του προγράμματος «Arts In Correction». Η ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι μέσω της τέχνης και του θεάτρου, οι συμμετέχοντες μπόρεσαν να συνδεθούν με τον εαυτό τους, να καλλιεργήσουν την εμπιστοσύνη και την αυτοεκτίμησή τους (Brewster, 2010). Όπως περιγράφει ο Brewster (2010, σ. 15), «συνειδητοποίησαν μια μεγαλύτερη και βαθύτερη αίσθηση του ποιού ήταν και τι θα μπορούσαν να γίνουν».

Σε παρόμοιο πνεύμα, σε μια μελέτη περίπτωσης που πραγματοποιήθηκε από τη Lorraine Moller (2003), η οποία ανέλυσε τις καταχωρίσεις στα ημερολόγια που γράφτηκαν από κρατούμενους, επισήμανε τη σημαντικότητα του θεατρικού προγράμματος, και ιδιαίτερα την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης «...μέσα από το θέατρο, με το πρόσχημα του να παίζουν έναν χαρακτήρα, [οι κρατούμενοι] βγάζουν τις μάσκες που τους προστατεύουν, εκφράζουν τις ευαίσθητες πλευρές τους, περπατούν με τα παπούτσια άλλων ανθρώπων και επεκτείνουν τις προοπτικές τους» (σ. 65).

Επιπλέον, ο Tocci (2007) τονίζει τη σημασία του θεάτρου στις φυλακές μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, ως προς την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων σε σχέση με ατομικές δραστηριότητες, όπως η δημιουργική γραφή και η ζωγραφική. Στην έρευνά του, τονίζει, οι συμμετέχοντες κρατούμενοι περιέγραψαν τη Δραματική Τέχνη ως ένα μέσο για την ανακάλυψη του εαυτού και της αυτοαξιολόγησης. Επίσης, μέσα από την υποκριτική οι συμμετέχοντες μπόρεσαν να εξερευνήσουν διαφορετικές προσωπικότητες και να αναπτύξουν την ενσυναίσθηση. Όπως περιγράφει ο ίδιος, «μπόρεσαν να βρουν τον εαυτό τους ενσαρκώνοντας διαφορετικές προσωπικότητες και ταυτόχρονα κατάφεραν να είναι ο εαυτός τους μέσα από επαναλαμβανόμενες θεατρικές δράσεις...» (σ. 166).

Έρευνα που διεξήχθη σε φυλακές της Σκωτίας (Tett, Anderson, McNeill, Overy & Sparks, 2012) συμπέρανε ότι η Δραματική Τέχνη στις φυλακές συμβάλλει στην προώθηση των κοινωνικών δεξιοτήτων, ιδίως στη συνεργασία. Μέσα από συνεντεύξεις με τους συμμετέχοντες, ποιοτική ανάλυση των εντύπων ανατροφοδότησης και των αρχείων συμπεριφοράς της φυλακής, διαπιστώθηκε ότι τα προγράμματα που βασίζονται στη Δραματική Τέχνη βοηθούν στην ενεργοποίηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατούμενων, καθώς δημιούργησαν ευκαιρίες να εργάζονται συλλογικά και να χτίζουν σχέσεις εμπιστοσύνης, με αποτέλεσμα να βελτιώνουν την αυτοεκτίμησή τους. Μέσω των

ομαδικών εργαστηρίων Δραματικής Τέχνης, οι συμμετέχοντες κρατούμενοι κατάφεραν να συνδεθούν και να υποστηρίξουν ο ένας τον άλλον (Tett et al., 2012). Μια άλλη πτυχή που αναδείχθηκε μέσα από αυτές τις μελέτες περίπτωσης είναι η ανάπτυξη μιας κουλτούρας μάθησης. Το συνεργατικό και υποστηρικτικό περιβάλλον που προσφέρουν τα προγράμματα ενθαρρύνει τους κρατούμενους να βελτιώσουν τις δεξιότητες εγγραμματοσύμει τους. Όπως περιγράφουν οι ερευνητές «...οι δεξιότητες εγγραμματοσύμει ενσωματώθηκαν στο φάσμα των δραστηριοτήτων τέχνης και θεάτρου και έτσι επέτρεψαν στους συμμετέχοντες να εργαστούν στα δυνατά τους σημεία και να ενισχύσουν τη δημιουργικότητά τους...» (Tett et al., 2012, σ. 180).

Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας διαφαίνεται ότι τα περισσότερα προγράμματα βασίζονται στις αρχές της Δραματικής Τέχνης και έχουν εκπονηθεί από επαγγελματίες εντός Καταστημάτων Κράτησης (McAvinchey, 2011· Moller, 2013· Pensalfini, 2016· Shailor, 2011· Thompson, 1998· Tocci, 2007). Αναφέρουμε κατ' εξαίρεση τον πρωτοπόρο Έλληνα σκηνοθέτη και παιδαγωγό του θεάτρου Μιχάλη Τραϊτση, ο οποίος εκπονεί πολλά προγράμματα στις φυλακές και είναι συνεργάτης του Πανεπιστημίου του Urbino (Andrisano & Tammaro, 2019).

Πολλά προγράμματα έχουν εφαρμοστεί σε φυλακές στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το πρόγραμμα "Rehabilitation Through the Arts" είναι ένα από τα πλέον σημαντικά. Εφαρμόζεται από το 1996 και προσφέρει μια ποικιλία τεχνών, όπως το θέατρο, η μουσική, ο χορός και οι εικαστικές τέχνες (Halperin, Kessler & Braunschweiger, 2012). Σκοπός του προγράμματος είναι να χρησιμοποιήσει τη μετασχηματιστική δύναμη του θεάτρου και των τεχνών, ώστε οι εγκλείστοι να αναπτύξουν κοινωνικές και γνωστικές δεξιότητες, οι οποίες απαιτούνται για την επιτυχή επανένταξη στην κοινότητα. Τα αποτελέσματα του προγράμματος έχουν αναγνωριστεί από πολλούς ερευνητές, οι οποίοι τονίζουν ότι άμεσα και μακροπρόθεσμα παρέχει τη δυνατότητα στους εγκλείστους να εκφράσουν μοναδικά τη δημιουργικότητά τους και να συνεργαστούν (Moller, 2003· Shailor, 2011· Tocci, 2007).

Επίσης, στο Arts Resource Project (Gardner, Hager & Hillman, 2014, 2019) παρουσιάζονται μια σειρά από προγράμματα, όπως το "The Actors' Gang Prison Project", "And Still We Rise", "The Bridging Boundaries Intervention Program", "Reflecting Shakespeare" κ.ά., τα οποία έχουν ως κοινό παρονομαστή το δράμα, ως μέσο που μπορεί να μετατοπίσει την καταπιεστική κουλτούρα των φυλακών, να δημιουργήσει διάλογο, να μεταμορφώσει τους συμμετέχοντες και να βελτιώσει το ευ ζην των κρατουμένων.

Παρόμοια αποτελέσματα παρουσιάζονται και σε έρευνα δράσης που πραγματοποιήθηκε στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου από τον Κώστα Μάγο (2014, 2015). Η εκπαιδευτική δράση, που αποτέλεσε και το πεδίο της έρευνας, αφορούσε την πραγματοποίηση ενός εργαστηρίου δραματοποιημένης αφήγησης. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 8 κρατούμενοι από το Πακιστάν, από 17 έως 21 ετών. Η έρευνα είχε σκοπό να διαπιστώσει το πώς η συμμετοχή των κρατουμένων σε ένα εργαστήριο αφήγησης θα συνέβαλε στην καλλιέργεια αναστοχασμού σχετικά με τις αιτίες που τους οδήγησαν στην ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς, καθώς και στοχασμού για ζητήματα σχετικά με την κοινωνική τους ένταξη μετά την αποφυλάκιση. Βασικά συμπεράσματα της έρευνας ήταν ότι η αφήγηση λειτούργησε ως ένα αποτελεσματικό μέσο για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των κρατουμένων, καθώς και της βελτίωσης των διαπροσωπικών σχέσεων.

Επιπροσθέτως, σε όλες σχεδόν τις δημοσιευμένες σχετικές έρευνες αναδεικνύεται η μετασχηματιστική επίδραση της Δραματικής Τέχνης στους εγκλείστους, αλλά και η διάσταση της αλληλεγγύης μεταξύ των συμμετεχόντων. Επίσης, τονίζεται η θετική επίδραση για τους ίδιους τους εθελοντές, οι οποίοι ενδυναμώνονται, αυτο - αναπτύσσονται σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο, ενώ συγχρόνως αναπτύσσουν πιο θετική στάση προς τους εγκλείστους (Κοντογιάννη, 2018· Moore, Warta, & Erichsen, 2014· O'Brien, Townsend, Ebden, 2010).

Από την ανασκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας, διαφαίνεται η μεγάλη ανάπτυξη της Δραματικής Τέχνης στις φυλακές της Ελλάδας. Έχουν πραγματοποιηθεί πολλά θεατρικά εργαστήρια τόσο από το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση (TheatroEdu, n.d.) όσο και από μη κυβερνητικές οργανώσεις, σκηνοθέτες και ηθοποιούς σε πολλά σωφρονιστικά ιδρύματα της χώρας, όπως στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αιτωλίας, στο Γυναικείο Κατάστημα Κράτησης στον Ελαιώνα, στη Δικαστική Φυλακή του Κορυδαλλού κ.α. (Κοντογιάννη, 2018).

2. Προγράμματα Δραματικής Τέχνης στα Καταστήματα Κράτησης Τίρυνθας και Ναυπλίου στα πλαίσια του ΜΠΣ

Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί αρκετά προγράμματα τέχνης σε φυλακές, στα πλαίσια της εφαρμοσμένης έρευνας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ευρύ εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής στους εγκλείστους στα Καταστήματα Τίρυνθας και Ναυπλίου», που οργανώνει και εφαρμόζει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών της Σχολής Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου σε συνεργασία με τα Καταστήματα Κράτησης Τίρυνθας και Ναυπλίου (Εικόνες 1, 2). Στο πλαίσιο του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος, που υλοποιείται από εθελοντές κατά μεγάλο μέρος εκπαιδευτικούς, θεατρολόγους και ηθοποιούς, εφαρμόζονται μαθήματα εγγραμματοσύμει, θεάτρου, συμβουλευτικής και μαθήματα ψυχικής ενδυνάμωσης, κατασκευών, λογοτεχνίας, κίνησης, μουσικής, ρεφλεξολογίας, ξένης γλώσσας, ενώ από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές εφαρμόζονται με ποικίλους στόχους ασκήσεις και τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση για την ανάπτυξη της ελληνικής γλώσσας, την ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων, τη δημιουργία αυτοσχεδίων σεναρίων, την εισαγωγή στην επιχειρηματικότητα, τον επαγγελματικό προσανατολισμό, τη λειτουργία μηχανημάτων, τα οποία δίνουν ευκαιρία όχι μόνο για γνώσεις αλλά και για διάλογο, την επεξεργασία θεμάτων, την ανάπτυξη επιχειρημάτων, την κριτική σκέψη, τον αναστοχασμό και τη δημιουργικότητα. Τα αποτελέσματα των παραπάνω δράσεων παρουσιάζονται σε δημοσιευμένες μεταπτυχιακές εργασίες (Γραμματικοπούλου, 2020· Θεοδωροπούλου, 2020· Μιχαήλ, 2017· Γιαννακούλη, 2016). Επίσης, στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών έχουν εκπονηθεί και πολλές ερευνητικές εργασίες για τις φυλακές, καθώς η πόλη του Ναυπλίου, όπου βρίσκεται και η έδρα του Μεταπτυχιακού, αποτελεί μια πόλη που συνδέεται διαχρονικά με τη λειτουργία φυλακών (Αναστασίου, 2020· Αστέρη, 2018· Βλαχογιάννη, 2018· Γούση, 2018· Κατή, 2018· Μπεκιάρη & Τσίρου, 2018· Στεργιάννη, 2019· Θεοδωροπούλου, 2019).

Στην παρούσα μελέτη, θα διερευνηθούν οι απόψεις των συμμετεχόντων εμπυχωτών στα προγράμματα που διεξήχθησαν κατά τον Μάιο, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 2019. Πρόκειται για 20 στον αριθμό παρεμβάσεις, 7 στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Ενηλίκων Τίρυνθας και 13 στο

Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου. Ο αριθμός των κρατούμενων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ήταν από 16-22 δύο άτομα σε κάθε κατάστημα (μη σταθερός, λόγω υποχρεωτικών απουσιών για δικαστήρια, επισκεπήρια και εργασία εντός της φυλακής). Χρησιμοποιήθηκαν ασκήσεις και τεχνικές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση, όπως παιχνίδια ρόλων, αυτοσχεδιασμοί, ασκήσεις ενεργοποίησης σώματος, δημιουργική γραφή, αντιπαραθέσεις, αναγνώσεις λογοτεχνικών έργων κ.ά. Οι στόχοι ήταν γνωστικοί, κοινωνικο-συναισθηματικοί, ηθικοί, γλωσσικοί. Παράλληλα, επιδιώχτηκε να αναπτυχθούν δεξιότητες προεπαγγελματικές και δεξιότητες ζωής (Εικόνα 3).

3. Μεθοδολογία

Στόχοι της έρευνας

Η παρούσα έρευνα είχε σκοπό να διερευνήσει και να αποτυπώσει τις απόψεις των εμπυχωτών ως προς την επίδραση που είχαν τόσο στους ίδιους όσο και στους εγκλείστους τα Προγράμματα Δραματικής Τέχνης που εφαρμόστηκαν στα Καταστήματα Κράτησης Ναυπλίου και Τίρυνθας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν τα εξής:

- 1) Πώς επηρεάζει τις αντιλήψεις και τα συναισθήματα των εμπυχωτών η εμπειρία τους από την εφαρμογή της Δραματικής Τέχνης σε χώρους εγκλεισμού;
- 2) Ποιες είναι, σύμφωνα με τις απόψεις των εμπυχωτών, οι επιδράσεις των τεχνικών Δραματικής Τέχνης στους εγκλείστους;

Εργαλεία συλλογής δεδομένων

Στην έρευνα συμμετείχαν με δική τους βούληση 13 μεταπτυχιακοί φοιτητές/τριες του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών και 4 εκπαιδευτικοί/εθελοντές, εκτός της ομάδας των μεταπτυχιακών, από τους 22 που συμμετείχαν συνολικά στο πρόγραμμα. Το προφίλ τους αφορούσε εκπαιδευτικούς διαφόρων ειδικοτήτων (πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) και ορισμένους άλλης ειδικότητας (ηθοποιός, οικονομολόγος, μουσικός).

Τα δεδομένα συλλέχθηκαν με ερωτηματολόγια τύπου google form, τα οποία συμπληρώθηκαν από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές (βλ. Παράρτημα). Ο παραπάνω τύπος διανομής ερωτηματολογίων παρουσιάζει ορισμένα πλεονεκτήματα

σε σχέση με τον παραδοσιακό, κυρίως όσον αφορά τον χρόνο αποστολής και συγκέντρωσης του υλικού, με δεδομένο ότι οι συμμετέχοντες δεν προέρχονταν από την ίδια περιοχή, αλλά ήταν κάτοικοι διαφορετικών περιοχών της χώρας (Παπάνης, 2011). Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από 11 ερωτήσεις ανοικτού τύπου, με δυνατότητα μικρής ανάπτυξης.

4. Ανάλυση

Στην παρούσα έρευνα ακολουθήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου (content analysis) (Robson, 2010). Η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί μια επιστημονική μέθοδο που περιγράφει διαφορετικές πλευρές του επικοινωνιακού περιεχομένου και επιδιώκει την αμερόληπτη, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του δηλωμένου περιεχομένου της επικοινωνίας, με σκοπό την αποτελεσματική ερμηνεία της (Thomas, 2000). Για την εξεύρεση των θεματικών κατηγοριών πραγματοποιήθηκε ανοιχτή κωδικοποίηση των δεδομένων των ερωτηματολογίων (Robson, 2010). Η συλλογή στοιχείων στο πλαίσιο των ανωτέρω εργαλείων έγινε με τη χρήση ενός *συστήματος αρχειοθέτησης και κωδικοποίησης*, με στόχο την κατασκευή ενός αναλυτικού πλαισίου, δημιουργώντας αρχικά γενικές εννοιολογικές κατηγορίες, ώστε να υπάρχει δυνατότητα διασύνδεσης και επεξήγησης των δεδομένων.

4.1. Θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από τις απαντήσεις στις ανοιχτού τύπου ερωτήσεις των ερωτηματολογίων

Οι απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν ως προς τους άξονες που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1:

Πίνακας 1

Κίνητρα συμμετοχής

Αρχικές αντιλήψεις σχετικά με την εκπαίδευση στις φυλακές

Συναισθήματα πριν την εφαρμογή

Αντιλήψεις μετά την εφαρμογή των προγραμμάτων

Συναισθήματα μετά την εφαρμογή

Απόψεις των εμπυχωτών σχετικά με την επίδραση των τεχνικών Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση στους εγκλείστους

Δυσκολίες που προέκυψαν

Κίνητρα συμμετοχής

Ως προς τα κίνητρα συμμετοχής των εμψυχωτών στα προγράμματα Δραματικής Τέχνης στις φυλακές, προκύπτει ότι κατά κύριο λόγο ήταν εσωτερικά. Σε αυτό το σημείο όμως πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα κίνητρό τους μετασηματίστηκαν πριν από την παρέμβαση, καθώς υπήρξε η σχετική επιμόρφωση κατά τη διάρκεια των σπουδών τους ως εμψυχωτές σε μια κοινωνικά ευπαθή ομάδα. Ωθούμενοι από το παράδειγμα εφαρμογής ανάλογων προγραμμάτων των προηγούμενων ετών, με την παρότρυνση των ιθυνόντων του προγράμματος, οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες δήλωσαν τη διάθεσή τους για ανιδιοτελή προσφορά στην ευάλωτη ομάδα των εγκλείστων:

«Δεν ξέρω. Απλώς εμπιστεύτηκα έναν άνθρωπο που οργανώνει την επαφή με τους κρατούμενους τον οποίο εκτιμώ και πίστεψα ότι μπορεί να προκύψει κάτι σημαντικό από την επαφή μου μαζί τους».

«Η εμπιστοσύνη και η πίστη της κυρίας Άλκηστης Κοτογιάννη στην αλληλεγγύη και τη συνεισφορά».

«Η διάθεσή μου για προσφορά σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες. Να γνωρίσω βιωματικά το τέμπο και τον παλμό της εύθραυστης "μικροκοινωνίας" της φυλακής. Να συμβάλω στην καλύτερευση του ελεύθερου χρόνου, χωρίς καμία πρόθεση ωραιοποίησης συνθηκών φυλακών. Να μοιραστώ τον χρόνο μου δημιουργικά με ανθρώπους κρατούμενους».

Αρκετές (10/17:59%) είναι και οι αναφορές των εμψυχωτών για το προσωπικό «κίνητρο», το προσωπικό όφελος συμμετοχής τους σε αυτά τα προγράμματα. Αναφέρονται στην προσωπική βελτίωση, στην καταπολέμηση δικών τους στερεοτυπικών αντιλήψεων και φόβων. Χαρακτηριστικά τονίζουν πως *«ήταν μια νέα πρόκληση και εμπειρία... ήθελα να συνδεθώ με κάτι που φοβόμουν»*, ενώ παράλληλα το συνδέουν με την περιέργεια να γνωρίσουν εκ των έσω έναν άγνωστο χώρο, με μια συγκεκριμένη «δαιμονοποιημένη» ταυτότητα.

*«...ήμουν περίεργη να δω πώς είναι αυτός ο χώρος...»,
«...ήθελα να δω αν ανταποκρίνεται σε αυτό που είχα στο μυαλό μου...»*

Βέβαια, σε κάποιες απαντήσεις (6/17: 35.5%) συνδέεται η συμμετοχή στο πρόγραμμα με τις υποχρεώσεις των φοιτητών στα πλαίσια των μαθημάτων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, στο οποίο συμμετέχουν, ως εξωτερικό κίνητρο, καθώς τους δίνει «πεδίο» εφαρμογής όσων διδάχθηκαν.

«Η ανάγκη μου να γίνει το θεατρικό παιχνίδι, που τόσο πιστεύω στη δύναμή του και αγαπώ, εργαλείο θεραπείας και προσφοράς, να φύγει από τα πλαίσια της τάξης».

«Αυτά που διδαχθήκαμε έπρεπε να τα εφαρμόσουμε κιόλας...»

Επίσης, τονίζουν (15/17:88%) ότι αποτελεί εφόδιο για την επαγγελματική τους ανάπτυξη ως εμψυχωτές σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.

«Είναι μια εμπειρία που με εξελίσσει ως εμψυχωτή... σκέφτομαι να συνεχίσω να ασχολούμαι με φυλακές κι άλλες ευάλωτες κοινωνικά ομάδες... σκέφτομαι να κάνουμε μια

ομάδα στην περιοχή που ζω και να κάνουμε δράσεις στις φυλακές».

«Είναι νομίζω τρομερή η ευκαιρία που μας δίνεται μέσω του Μεταπτυχιακού να έχουμε πρόσβαση για δράσεις σε τέτοιους χώρους... Είναι καλό και για το βιογραφικό μας ως εμψυχωτές...»

Συμπερασματικά, διαφαίνεται πως τα κίνητρό τους για συμμετοχή στα συγκεκριμένα προγράμματα Δραματικής Τέχνης ήταν τόσο εσωτερικά, όπως η διάθεση για εθελοντική δράση και προσφορά σε μια ευάλωτη κοινωνική ομάδα, όσο και εξωτερικά, όπως η εκπαίδευσή τους στον ρόλο του εμψυχωτή.

Αρχικές αντιλήψεις σχετικά με την εκπαίδευση στις Φυλακές Στην ερώτηση «Ποιες ήταν οι αντιλήψεις σας για τη φυλακή και για τους κρατούμενους πριν την δράση», οι περισσότεροι φοιτητές (14/17:82.6%) δήλωσαν ότι είχαν στερεοτυπική εικόνα για τις φυλακές και τους εγκλείστους, η οποία ενισχυόταν από τις δηλώσεις των κοντινών τους ανθρώπων στο άκουσμα της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα, όπως:

«Χαμένος κόπος...»

«Φόβος ανησυχία για την ασφάλεια μου».

«Φόβος από τον γιο μου, διστακτικότητα από τον περίγυρο, προκατάληψη».

«Με θεώρησαν τρελή, γιατί δεν κάθεται στ' αυγά σου».

«Κάποιοι λίγοι με θεώρησαν ρομαντική με την έννοια της ματαιότητας. Ναι, και;... Δεν αλλάζουν αυτοί οι άνθρωποι».

Αξιοσημείωτη είναι και η διάσταση του φύλου στα αρνητικά σχόλια των συγγενικών προσώπων, τα οποία προειδοποιούν για την επικινδυνότητα του εγχειρήματος:

«Πού θα πας μέσα στο στόμα του λύκου γυναίκα πράμα;»

«Τον νου σου να μην είσαι μόνη σου... δεν ξέρεις καμιά φορά...»

«Διάκριση λόγω φύλου, γιατί τα προγράμματα γίνονταν σε ανδρικές φυλακές».

Από την πλευρά τους 9 από τους 17 (53,1%) μεταπτυχιακούς φοιτητές δηλώνουν ότι οι φυλακές αποτελούν έναν τόπο στέρησης ελευθερίας, ενώ οι αρχικές αντιλήψεις τους για τους κρατούμενους ταυτίζονται με αυτές του «κακοποιού», του «παρανόμου».

«Οι φυλακές πάντα μου προκαλούσαν την αίσθηση του φόβου, της περιθωριοποίησης, της παρανομίας, του εγκλήματος. Δεν το θεωρούσα ευχάριστο σαν εμπειρία το να επισκεφθώ μια φυλακή».

«Δεν είχα πληροφόρηση σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων και είχα κάποια σχετική προκατάληψη σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά τους, ότι δηλαδή είναι άνθρωποι προβληματικοί... με έξαρση βίαιης συμπεριφοράς».

«...πίστευα ότι οι κρατούμενοι ήταν διαφορετικοί άνθρωποι και η φυλακή ήταν τάφος... λέγοντας διαφορετικοί άνθρωποι θέλω να πω ότι οι άνθρωποι αυτοί ήταν τέρατα με ανθρώπινη όψη, δηλαδή ό,τι πιστεύει πολύς κόσμος, και το διαπιστώνω αυτό τώρα, όταν λέω ότι είμαι εθελόντρια στις φυλακές βλέποντας τις αντιδράσεις των ανθρώπων...»

Γενικότερα, μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων αναδεικνύεται η στερεοτυπική εικόνα για τον χώρο της φυλακής και οι προκαταλήψεις για τους εγκλείστους.

Συναισθήματα πριν από την εφαρμογή

Αυτό που χαρακτηρίζει σε γενικές γραμμές τις απαντήσεις των μεταπτυχιακών φοιτητών (13/17: 76,7%) είναι η αγωνία και το άγχος για τη διεξαγωγή των προγραμμάτων που είχαν σχεδιάσει και την επιτυχή έκβασή τους.

«Βεβαίως υπήρχε μια αγωνία το τι θα συναντήσω μέσα ... ένιωθα και μια δημιουργική "βιασμένη", θα έλεγα».

«Προετοιμάστηκα με προσωπικό ψάξιμο, βιβλιογραφία που αφορά τις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες –φυλακές– δημοσιεύματα (άρθρα εφημερίδων). Αυτό βέβαια πέραν του γνωστικού αντικείμενου (θέατρο). Επιστράτευσα γνώσεις από επιμορφωτικά σεμινάρια».

«Τα συναισθήματά μου ήταν ανάμεικτα, φόβος και δέος γιατί θα ερχόμουνα κοντά σε εγκληματίες, επιθυμία να ζήσω για λίγο μέσα σε έναν άγνωστο, ύποπτο χώρο, σαν να ήθελα να μπω στο μυαλό των εγκλείστων, ήθελα να δω αν μπορούσα να τους κάνω μάθημα και τι θα τους ενδιέφερε, τέλος δεν ήξερα αν επέλεξα σωστά τον χώρο εφαρμογής του προγράμματός μου».

Επίσης, χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια όλων των (17/17: 100%) φοιτητών/τριών να συναισθανθούν τους εγκλείστους και να σχεδιάσουν προγράμματα που θα είναι ενδιαφέροντα και ευχάριστα.

«Προετοίμασα τα υλικά μου, σχεδίασα το πρόγραμμά μου, ζήτησα βοήθεια από μικρότερους φίλους-μαθητές».

«Προσπάθησα να αφουγκραστώ το πώς θα νιώθει ένας κρατούμενος με έναν άγνωστο και μετά το θέμα που θα ανέπτυσσα».

«Ο βασικός μου στόχος ήταν να δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα οικειότητας και σύνδεσης... Ξεμπλοκάρισμα-Επικοινωνία-Εμπιστοσύνη...»

Έκδηλη συνεπώς είναι η αρχική ανησυχία και ανασφάλεια των εμπυχωτών για την πορεία των προγραμμάτων που θα εφαρμόσουν, αλλά παράλληλα και η προσπάθειά τους να σχεδιάσουν προγράμματα τα οποία θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες των εγκλείστων.

Αντιλήψεις μετά την εφαρμογή των προγραμμάτων

Σε σχέση με τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων για τους εγκλείστους μετά την εφαρμογή των προγραμμάτων οι περισσότερες απαντήσεις (15/17: 88,5%) έδειξαν διαφοροποίηση από τις αρχικές απόψεις. Ο αρχικός φόβος και η στερεοτυπική αντίληψη για τους εγκλείστους φαίνεται να αλλάζει, καθώς στοχάζονται πάνω στις βαθύτερες αιτίες που οδηγούν κάποιον στη φυλακή και υπάρχουν προτάσεις για το ποια μορφή θα πρέπει να πάρει ο χώρος αυτός:

«...θα έλεγα ναι υπήρξαν... πως ο κρατούμενος είναι άνθρωπος όπου κάποια εποχή το μυαλό του βρέθηκε σε λάθος επιλογή και σε λάθος στιγμή».

«Άλλαξε εντελώς η αντίληψή μου: έπαψα να φοβάμαι, ένιωσα ευγνωμοσύνη για το μοίρασμα κοινών εμπειριών και κατανόησα την ανάγκη τους για επαφή με τον έξω κόσμο».

«Άλλαξε σε μεγάλο βαθμό η αντίληψή μου για τους κρατούμενους. Μετά την εμπειρία μου αυτή πιστεύω ότι οφείλουμε σαν κοινωνία να συμβάλουμε στην εκπαίδευση των κρατουμένων, δίνοντάς τους τα απαραίτητα εφόδια για να επανενταχθούν στην κοινωνία ως ισότιμοι πολίτες».

«Ναι, ήμουν πιο καχύποπτος και λιγότερο ευαίσθητος σε σχέση με τους κρατούμενους. Διαπίστωσα με την επικοινωνία ότι όλοι εν δυνάμει είμαστε επιρρεπείς σε παραβατικές συμπεριφορές και η φυλακή δεν είναι η απόδειξη των "καλών" και των "κακών". Έξω... σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχει μεγαλύτερη παραβατικότητα...»

«...Με κάθε ευκαιρία συμμετείχα και συμμετέχω σε ομάδες κοινωνικής στήριξης. Το σκεπτικό αυτό ενισχύθηκε κατά τη διάρκεια της δράσης μου στις φυλακές. Όσο για τη φυλακή, θαρρώ πως χρειάζεται να απεμπλακεί από τον ρόλο του τιμωρού».

Παράλληλα, 11 στους 17 (64,9%) τονίζουν την αλλαγή στερεοτυπικών απόψεων ως αποτέλεσμα της διαδικασίας του δικού τους αναστοχασμού:

«Κανένας άνθρωπος δεν αξίζει λιγότερο, υπάρχουν πολλές αλήθειες γύρω από μια ιστορία, άκου τον διπλανό σου... η ενσυναίσθηση. Έγινα καλύτερος άνθρωπος».

Χαρακτηριστικά μια συμμετέχουσα αναφέρει «Αυτή η εμπειρία με άλλαξε ως άνθρωπο... νομίζω ότι ωρίμασα... μπόρεσα να δω τις δικές μου φυλακές και να ξεπεράσω τους δικούς μου φραγμούς και τα στερεότυπα».

Διαφαίνεται, συμπερασματικά, η διαφοροποίηση των αρχικών στερεοτυπικών απόψεων και αντιλήψεων για τον εγκλείσμό και τους εγκλείστους μέσα από διαδικασία αναστοχασμού.

Συναισθήματα μετά την εφαρμογή

Στην ερώτησή «Ποια ήταν τα συναισθήματά σας μετά τη δράση», σε ποσοστό 100% οι εμπυχωτές απαντούν με ιδιαίτερη συναισθηματική ένταση. Περιγράφουν την εμπειρία τους ως σπουδαία, συγκινητική και αισιόδοξη στιγμή, που είχε και στους ίδιους μεγάλο αντίκτυπο:

«Κάτι σαν πικρός θάνατος. Ικανοποίηση για το πρόσωπά τους στο τετραγωνισμένο μικρό διάκενο με τις σιδερένιες ραβδώσεις... και παρακολουθήσαν το φευγιό μου... ανεστραμμένο είδωλο... ο εγκλεισμός και η ελευθερία...! "Τα λέμε πάλι", με αυτή τη φράση τους αποχαιρέτησα...!»

«Αλλιώς είχα μπει μέσα και αλλιώς έφευγα, με συγκίνησαν, μας είχαν τόσο ανάγκη και τόσο ευγνώμονες.»

«Γεννήθηκε η αισιοδοξία για κάποια αλλαγή της κοινωνίας μέσα από την αλλαγή στον τρόπο εκπαίδευσης των κρατουμένων! Όσο περισσότερο ασχολούνται οι κρατούμενοι με τα πολιτιστικά αγαθά, τόσο θα νιώθουν ομορφότερα οι ίδιοι και τόσο πιο αναγκαίοι και καλύτεροι θα γίνονται ως δρώντα πρόσωπα μέσα στην κοινωνία.»

Επίσης, νιώθουν ικανοποίηση για τη θετική έκβαση των προγραμμάτων και την επίτευξη των στόχων τους:

«Χαρά για την ομαλή διεξαγωγή του προγράμματος, ανακούφιση ότι επιτεύχθηκαν οι προκαθορισμένοι στόχοι, τέλος του άγχους, δεδομένου ότι ήταν το πρώτο θεατροπαιδαγωγικό πρόγραμμα της ζωής μου, μια μικρή υπερένταση από όσα είδα, έζησα, αντιλήφθηκα!»

«Υπήρξε συγκίνηση και αναγνώριση πως από όποιο ρόλο και αν έχουμε στην ομάδα, είμαστε ίδιοι στα συναισθήματα. Στο τέλος τρέχαν τα μάτια τους, μας έδωσαν γράμματα με ευχαριστώ και τα παραμύθια τους δώρο.»

Ακόμη 8 από τους 17 (47,2%) ταυτίστηκαν με τους κρατούμενους και συναισθάνθηκαν τις δυσκολίες του εγκλεισμού:

«Ηθική ανάταση και πλήρωση για την προσφορά στον συνάνθρωπο, ενοχές επειδή τους άφησα κλειδωμένους και εγώ ανέπνεα ελευθερία.»

«Κατανόηση και αγάπη για τους ανθρώπους που γνώρισα. Θυμός για το δήθεν σωφρονιστικό σύστημα.»

«Έμαθα να μην κρίνω... Γνώρισα έναν κόσμο που όλοι κάνουν πως δεν υπάρχει, αλλά είναι εδώ και μας χρειάζεται...»

Συνεπώς, η εμπύχωση των θεατροπαιδαγωγικών προγραμμάτων χαρακτηρίζεται ως μια πρωτόγνωρη εμπειρία, μια εμπειρία ζωής, που οδηγεί στην ενσυναίσθηση και στον αλτρουισμό.

Απόψεις των εμπυχωτών σχετικά με την επίδραση των τεχνικών Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση στους εγκλείστους. Οι συμμετέχοντες τονίζουν στην πλειονότητα (16/17: 94,4%) ότι μέσω των τεχνικών και των ασκήσεων της Δραματικής Τέχνης, σε συνδυασμό με άλλες τέχνες, αναπτύχθηκε μεταξύ των εγκλείστων η γνωριμία, η ανταλλαγή απόψεων, η συμφωνία για διαμόρφωση ρόλων και αυτοσχεδιασμών, η επίλυση προβλήματος, η λήψη απόφασης, η κριτική ικανότητα, η ανατροπή στερεοτύπων, η αποδοχή νέων προτύπων, η δημιουργικότητα, η φιλοσοφία και η θετική στάση για τη ζωή, γενικά νοητικές, κοινωνικοσυνασθηματικές και επικοινωνιακές δεξιότητες. Παράλληλα, βελτιώθηκαν οι σχέσεις και με την έξω κοινωνία, που συνίσταται από τη διεύθυνση, τους υπαλλήλους της φυλακής και τους εμπυχωτές οι οποίοι γράφουν:

«...όπως μας είπε ο Τ., είναι απίθανο, δεν γνώριζα ότι ο Θ. πιστεύει κάτι τέτοιο. Δηλαδή ζούμε μαζί και δεν γνωρίζομαστε και τώρα με το θέατρο είπαμε τα εσώψυχά μας. Το καλό είναι ότι περνάμε και ωραία. Θα το θυμόμαστε αυτό.»

«Γυμνάσαν τη φαντασία τους και γεμίσαν τον χρόνο της φυλακής με κάτι διαφορετικό και χρήσιμο για τον εαυτό τους...»

Επίσης, 12 από τους 17 εμπυχωτές (70,8%) τονίζουν ότι οι εγκλείστοι ξεπέρασαν πολύ εύκολα την αρχική αμηχανία, συμμετέχοντας με θέρμη στα προγράμματα:

«...σαν να προσπαθούσαν να ρουφήξουν λίγη ζωή πέρα από τους τοίχους...»

«...το είπε δυο τρεις φορές ένας εγκλειστος, ο Λ., μπράβο, βρε παιδιά, μας φέρνετε τον απ' έξω αέρα και αλλάζουμε, γιατί αναπνέουμε.»

Ταυτίστηκαν με ήρωες, αναδείχθηκαν τα θετικά χαρακτηριστικά του κάθε συμμετέχοντα, υπήρξε έκφραση βαθύτερων επιθυμιών και ηρωικών προτύπων, συνεργάστηκαν, αναστοχάστηκαν, αλλά πάνω απ' όλα διασκέδασαν «ξέφυγαν από τη ζοφερή πραγματικότητα της φυλακής».

Τα περισσότερα από τα προγράμματα είχαν ως βασικό στόχο την ψυχική ενδυνάμωση των εγκλειστών, του «ευ-ζην» τους, τη βελτίωση της ψυχικής τους διάθεσης και της αυτοαποτελεσματικότητάς τους:

«Στόχος μας είναι οι μαθητές μας εγκλειστοί να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση, αυτοεκτίμηση και να εμπιστευτούν τον εαυτό τους και τις δυνατότητές τους για το καλό και την επανένταξή τους στην κοινωνία με έναν άλλο τρόπο τώρα».

«Η τέχνη δεν έχει όρια, αντίθετα σπάει το φράγμα και απελευθερώνει τις ψυχές... Με αφορμή το θέατρο και μέσα από ένα δημιουργικό παιχνίδι, το οποίο βαθιάειναι τη συνεργασία, αναδεικνύει τη φαντασία, ενισχύει την αυτοπεποίθηση, ενεργοποιεί δημιουργικά τους εγκλειστούς της φυλακής... Το μυαλό αποδρά από το επισκεπτήριο που δεν ήρθε ή το τηλεφώνημα που δεν έγινε, το δικαστήριο ή από τον καινούργιο νόμο του Υπουργείου που ψηφίστηκε η δεν ψηφίστηκε... κτλ.»

Επίσης, σημαντική είναι η αναφορά (6/17: 35,4%) στη θετική επίδραση της Δραματικής Τέχνης στη θετική σκέψη των εγκλειστών για τη «ζωή» μέσα στη φυλακή, όσο και «έξω» από αυτή, μετά την αποφυλάκισή τους:

«Τους βοηθούν να ξαναβρούν τον εαυτό τους, να ζήσουν πρωτόγνωρες εμπειρίες, να αναθεωρήσουν τη ζωή τους και να αλλάξουν οπτική, να γίνουν χαρούμενοι άνθρωποι».

«Ναι, βέβαια το πιστεύω, γιατί η τέχνη βοηθάει το να φύγει κανείς από τον νου και να οδηγηθεί στην καρδιά. Βοηθάει να βγαίνει από την απομόνωση, να συνδέεται με έναν άλλο τρόπο με τους εντός και εκτός της φυλακής ανθρώπους, και, το πιο σημαντικό, να ονειρεύεται, τι άλλο μπορεί να κάνει βγαίνοντας από τη φυλακή;»

«Ναι, βοηθάει να γίνεις ένας άλλος. Το είπε και ένας κρατούμενος: Κορίτσια με τα μαθήματά σας, πλάκα πλάκα, εγώ δεν είμαι ο ίδιος, αυτό που έχει μέσα το μυαλό μου κουνιέται και αλλάζει».

«Μας εμπιστεύτηκαν μυστικά τους, μας είπαν ότι τους λείπει η οικογένειά τους, εξέφρασαν κάποια όνειρά τους, μας είπαν ότι θέλουν να γίνουν άλλοι και μέσα τους αισθάνθηκα ότι κάτι μετατοπίστηκε, ίσως η επιθυμία να ζήσουν όπως κι εμείς».

«Βοηθάει τους ανθρώπους κάτι να αλλάξει στο βάθος του μυαλού τους και στο βάθος της καρδιάς τους, να σκεφτούν και να νιώσουν αλλιώς».

Σημαντική λοιπόν είναι η ανάδειξη, μέσα από τη σκοπιά των εμπυχωτών, της θετικής επίδρασης των τεχνικών του δράματος στους εγκλειστούς, οι οποίοι συμμετείχαν ενεργά, ανέπτυξαν τη δημιουργικότητά τους, συνεργάστηκαν, ταυτίστηκαν με άλλους και έβγαλαν στην επιφάνεια κρυμμένα συναισθήματα. Επίσης, σύμφωνα με τους εμπυχωτές, σημαντική ήταν η θετική αλλαγή της διάθεσης των εγκλειστών, η οποία επηρέαζε την καθημερινή ζωή στη φυλακή.

Δυσκολίες που προέκυψαν

Ως προς τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια εφαρμογής των προγραμμάτων, αυτές συμπυκνώνονται σε δύο άξονες, της γλώσσας-επικοινωνίας και των λειτουργικών δυσκολιών μέσα στον χώρο της φυλακής.

Ως προς τον πρώτο άξονα, αυτόν της επικοινωνίας, μέσα από τις περισσότερες (14/17: 82,6%) απαντήσεις τονίζεται ότι η έλλειψη κοινού γλωσσικού κώδικα δημιουργεί ένα «χάσμα» στις δράσεις, όμως η «γλώσσα» της Δραματικής Τέχνης βοηθά στη επικοινωνία:

«...στις αγροτικές είχαμε δυσκολία με τη διαφορετική γλώσσα που μιλούν οι μαθητές... στις κλειστές δεν έχουμε δυσκολίες».

«Πολύ μικρή δυσκολία με την κατανόηση της γλώσσας και τη γραφή, που ξεπεράστηκε με θεατρικές τεχνικές».

«...μας περιγράψανε σε μιμική ένα επισκεπτήριο, γέλασαμε πολύ, έγιναν όλα κατανοητά».

Ως προς τον δεύτερο άξονα, τις λειτουργικές δυσκολίες, τονίζεται από 9 από τους 17 εμπυχωτές (53,1%) πως η έλλειψη κατάλληλου χώρου πραγματοποίησης των προγραμμάτων στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας, οι μεταγωγές των εγκλειστών, αλλά και οι αντιπαλότητες μεταξύ διαφόρων ομάδων δημιουργούσαν δυσχέρεια και οδήγησαν κάποιες φορές στη μη συμμετοχή κάποιων εγκλειστών στα προγράμματα.

«Αρκετές δυσκολίες. Μορφωτικό επίπεδο συμμετεχόντων. Στην πλειονότητά τους είχαν αδυναμία στο διάβασμα, αρκετοί αλλοδαποί και Ρομά. Αντιπαλότητες μεταξύ των μικρο-ομάδων που εμφωλεύουν στις φυλακές. Αξεπέραστη τεχνική δυσκολία η έλλειψη αυτόνομου σκηνικού χώρου».

Αρκετοί είναι αυτοί (11/17: 64,9%) που τονίζουν ότι οι υπάρχουσες δυσκολίες ξεπεράστηκαν πολύ γρήγορα:

«Υπήρξε στην αρχή μια αμηχανία επειδή ήμασταν δύο γυναίκες. Υπήρχε ένας φύλακας που επόπτευε τη συνάντησή, του ζητήσαμε να μπει κι αυτός στην ομάδα, αλλά αρνήθηκε, όμως σιγά σιγά εντάχθηκε η παρουσία του στην ομάδα. Υπήρχαν άτομα που δεν γνώριζαν τη γλώσσα».

«...Οι δυσκολίες αυτές μας έδωσαν την ευκαιρία να βρούμε σαν ομάδα δημιουργικές λύσεις».

Επιπλέον, τονίζουν ότι προχώρησαν σε πολύ μικρές αλλαγές για προσαρμοστικούς λόγους, που είχαν να κάνουν περισσότερο με το κλίμα, την ενέργεια, την ηλικία και τη διάθεση των εγκλειστών, ώστε «να αποκτήσει η επικοινωνία... μεγαλύτερη αμεσότητα».

Συνεπώς, η γλώσσα επικοινωνίας με τους εγκλειστούς, αλλά και οι καθημερινές δυσκολίες στον χώρο και τον τρόπο λειτουργίας της φυλακής λειτούργησαν ως εμπόδια κατά τη διάρκεια εφαρμογής των προγραμμάτων.

5. Συμπεράσματα

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί και να αποτυπώσει τις απόψεις των εμπυχωτών ως προς την επίδραση που είχαν στους ίδιους και στους εγκλειστούς τα Προγράμματα Δραματικής Τέχνης. Η παραπάνω διερεύνηση πέτυχε μέσα από τη μελέτη των απαντήσεων των εμπυχωτών

που συμμετείχαν στα προγράμματα και την ανάλυση των δεδομένων σε επτά θεματικές κατηγορίες. Από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και τη συσχέτιση των δικών μας αποτελεσμάτων με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, καταλήγουμε σε μια σειρά συμπερασμάτων σχετικά με το θέατρο στις φυλακές και την εκπόνηση προγραμμάτων Δραματικής Τέχνης στα σωφρονιστικά ιδρύματα.

Ως προς το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, το οποίο αφορούσε τη διερεύνηση των αντιλήψεων και των συναισθημάτων των εμπυχωτών από την εφαρμογή προγραμμάτων Δραματικής Τέχνης στη φυλακή, διαφαίνεται πως η εμπειρία των εμπυχωτών επηρεάζει θετικά τις αντιλήψεις τους. Η συμμετοχή τους στα προγράμματα είναι μια εμπειρία ιδιαίτερα σημαντική, τόσο για την προσωπική όσο και για την επαγγελματική τους εξέλιξη ως εμπυχωτές. Η επαφή τους με τον χώρο των φυλακών φαίνεται να αλλάζει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις τους για τους εγκλείστους, ενώ αναδεικνύεται έντονα η ενσυναίσθηση και η διάθεση αλληλεγγύης για τα προβλήματα που βιώνουν οι κρατούμενοι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους. Η εμπύχωση μιας τέτοιας ευάλωτης κοινωνικά ομάδας, ενώ αρχικά αποτελεί μια αγχωτική διαδικασία, μετατρέπεται σε κίνητρο για περαιτέρω εμπάθυνση και ενασχόληση με το θέατρο στις φυλακές. Στην πλειονότητά τους οι εμπυχωτές περιγράφουν την εμπειρία τους ως εποικοδομητική και καταλυτική ως προς την αλλαγή της οπτικής τους, με πληθώρα θετικών συναισθημάτων, όπως χαρά, ικανοποίηση για την προσφορά τους και συναισθηματική ενδυνάμωση. Ταυτόχρονα, ασκούν αυτοκριτική και συνειδητοποιούν δυσάρεστους κοινωνικά τόπους και «περιορισμούς που δυσχεραίνουν την υλοποίηση των προγραμμάτων, όπως οι υποδομές και ο εξοπλισμός στις φυλακές και συναισθάνονται το «κενό» στη ζωή των εγκλείστων. Παράλληλα, επισημαίνουν ότι οι δυσκολίες που προέκυψαν στην επικοινωνία πολύ γρήγορα ξεπεράστηκαν με τη «γλώσσα» του δράματος. Επίσης, καταγράφουν ότι επιβάλλεται αλλαγή ως προς τη στάση ζωής μας και ότι είναι απαραίτητη η συμμετοχή και η κινητοποίηση των πολιτών και στα δύσκολα κοινά, ώστε να βελτιωθεί η επανένταξη των εγκλείστων στην κοινωνία, όπως αναφέρεται και σε άλλες έρευνες (McAvinchey, 2011· Moller, 2013· Pensalfini, 2016· Shailor, 2011· Thompson, 1998· Tocci, 2007). Επιπροσθέτως, τονίζουν ότι μέσα από τον ρόλο τους παρέχουν ψυχοκοινωνική υποστήριξη και κινητοποίηση στους εγκλείστους (Benelli, 2017· Manger, Eikeland & Asbjørnsen, 2018· Moore, Warta, & Erichsen, 2014· Κοντογιάννη, 2018).

Ως προς το δεύτερο ερευνητικό, που αφορά το πώς αντιλαμβάνονται οι εμπυχωτές την επίδραση των προγραμμάτων Δραματικής Τέχνης στους εγκλείστους, αναγνωρίζεται η θετική επίδραση του δράματος στην ψυχολογία των εγκλείστων τόσο σε συμπεριφορικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο, καθώς μέσα από τη συμμετοχή τους στις δράσεις και στον αναστοχασμό βρίσκουν «διέξοδο» από τα όρια της φυλακής, εκφράζονται δημιουργικά, τονώνεται η αυτοπεποίθησή τους και καλλιεργούν συνεργατικές και κοινωνικές δεξιότητες. Το θέμα της ανάπτυξης των συνεργατικών δεξιοτήτων και βελτίωσης των σχέσεων μεταξύ της συγκεκριμένης ομάδας έρχεται σε συμφωνία και με αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (Κοντογιάννη, 2018· Pleixà & Rios, 2015· Moore, Warta & Erichsen, 2014· O'Brien, Townsend & Ebdon, 2010· Πρίφτη, 2019).

Σύμφωνα με τους εμπυχωτές, η συμμετοχή των εγκλείστων στα προγράμματα και στις ασκήσεις Δραματικής Τέχνης στην

Εκπαίδευση, πέρα από μια απασχόληση που «γεμίζει» δημιουργικά τον χρόνο στη φυλακή, προσφέρει εργαλεία σκέψης και αναστοχασμού, προσωπικής ενδυνάμωσης και αυτο-αποτελεσματικότητας. Οι κρατούμενοι αποκτούν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, ενσυναίσθηση και μέσα από τη θεατρική δράση αρχίζουν να βλέπουν θετικά το μέλλον. Αντίστοιχα, αναγνωρίζουν ότι τα προγράμματα τους βοήθησαν να «βγάλουν» στην επιφάνεια τη δημιουργικότητά τους, να πιστέψουν στα ταλέντα τους, στον εαυτό τους και να κάνουν σχέδια για τη ζωή τους έξω από τη φυλακή, όπως αναλύεται και από μεγάλους ερευνητές (Mezirow, 2003· Rappaport, 1998· Zimmerman, 2000) και πολλές σχετικές μελέτες (Allred, et.al. 2013· Blacker, Watson & Beech, 2011· Baim, Brookes & Mountford, 2002). Επιπροσθέτως, τίθεται θέμα επαναπροσδιορισμού της ζωής τους μέσω του δράματος, αποκατάστασης και στήριξής τους, όπως επισημαίνεται και στις έρευνες των Tannenbaum (2015) και Bozick, Steele, Davis και Turner (2018).

Έπειτα από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, πρέπει να επισημανθούν ορισμένα στοιχεία που αφορούν τους περιορισμούς και τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης έρευνας. Τα στοιχεία αυτά εντοπίζονται σε δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά τη μικρής εμβέλειας έρευνα, η οποία δεν επιτρέπει τη γενίκευση των συμπερασμάτων, όπως και στον μικρό αριθμό των συμμετεχόντων. Επίσης, η αποκλειστική χρήση ως εργαλείου της έρευνας των online ερωτηματολογίων και η μη χρήση άλλων ερευνητικών εργαλείων για την τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων, όπως η συνέντευξη ή η συμμετοχική παρατήρηση, αποτελεί περιορισμό της έρευνας, καθώς, «*συνήθως, αποτυπώνει γεγονότα που συντελέστηκαν στο παρελθόν –άρα παρεμβαίνει πάντα η μνημονική ικανότητα–, στάσεις που δεν διαθέτουν κεντρικότητα –άρα δεν μπορούν να επαληθευτούν εμπειρικά και λάθη απόδοσης– (υπερεκτίμηση, υποτίμηση γεγονότων)* (Παπάνης, 2011, σ. 64). Προτείνεται συνεπώς η επέκταση αυτής της έρευνας και σε άλλα σωφρονιστικά ιδρύματα, με περισσότερους συμμετέχοντες, ώστε να υπάρξει συσχέτιση των αποτελεσμάτων.

Συμπερασματικά, μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και σε συσχέτιση με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, αναδεικνύεται ότι η Δραματική Τέχνη μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της καθημερινής ζωής των κρατούμενων, αλλά και στην εξέλιξη των συμμετεχόντων-εμπυχωτών σε ανάλογα προγράμματα.

Βιβλιογραφία Ελληνόγλωσσα

- Robson C. (2010). *Η Έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Αναστασίου, Ν. (2020). *Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας: μια διαδρομή εκπαίδευσης και πολιτισμού*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

- Ασπέρη, Θ. (2018). *1818-2010 200 Χρόνια φυλακές Ναυπλίου & Γραμματισμός κρατούμενων*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Βλαχογιάννη, Ε. (2018). *Φυλακές του Λεονάρδου και οι Δήμοι του Ναυπλίου*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Γιαννακούλη, Κ., (2016). *Η καλλιέργεια προσωπικών δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων σε ενήλικες μέσω της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση. Μία μελέτη περίπτωσης σε εκπαιδευόμενους Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας*. Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/2679> [15/3/2020].
- Γούση, Χ. (2018). *Φυλακές Παλαμίδιου: Μνήμες και καταγραφές γύρω από την Γκιλοτίνα*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Γραμματικοπούλου Κ., (2020). «Το παιχνίδι του ρόλου με τεχνικές Μάρκετινγκ ως μέσον για την επίλυση προβλημάτων και την ανάπτυξη προσωπικών δεξιοτήτων στους εγκλείστους». Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Θεοδωροπούλου, Χρ. (2019). *Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας, το σήμερα και το αύριο*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/5472> [5/1/2020].
- Θεοδωροπούλου Χρ. (2020). *Η Δραματική Τέχνη ως μέσο καλλιέργειας της Ψυχικής Ανθεκτικότητας των Κρατούμενων στις Κλειστές Φυλακές*. Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/5472> [15/1/2020].
- Κατή, Ν. (2018). «Ανάμεσα στις γραμμές»: *Η εκπαίδευση και η πολιτιστική παραγωγή στις φυλακές της Ακροναυπλίας την περίοδο 1937-1943*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Κοντογιάννη, Α., (2018). «Από το άτοπο, άχρονο και άχρωμο της φυλακής, στις αποχρώσεις ζωής της δραματικής τέχνης στην Εκπαίδευση μέσω του Εθελοντισμού». *Εκπαίδευση & Θέατρο*, Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, 19, 26-37.
- Μιχαήλ, Β., (2017). *Εφαρμογές της δραματικής τέχνης στην εκπαίδευση ενηλίκων-ευπαθείς ομάδες: «Κλείνοντας την πόρτα στο παρελθόν, ανοίγοντας το παράθυρο στο μέλλον»*. Μια έρευνα δράσης με την ομάδα τροφίμων των αγροτικών φυλακών Τίρυνθας. Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή διατριβή, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/3679> [8/12/2019].
- Μπεκιάρη, Α. & Τσίρου, Κ. (2018). *Φυλακές Ακροναυπλίας – μνήμες και καταγραφές Β' Περίοδος 1945-1966*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Παπάνης, Ε. (2011). *Μεθοδολογία έρευνας και διαδίκτυο*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Πρίφτη, Ε. (2019). *Αντιλήψεις εκπαιδευτών για την επίδραση της μη τυπικής εκπαίδευσης και της τέχνης στους κρατούμενους. Η περίπτωση της Τίρυνθας*. Διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. <https://arthesis.eap.gr/bitstream/repo/44690/1/12244%20%CE%A0%CE%A1%CE%99%CE%A6%CE%A4%CE%97%20%CE%95%CE%A5%CE%91%CE%93%CE%93%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%91.pdf> [8/1/2020].
- Στεργιάννη, Α. (2019). *Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου – Μία «κλειστή» πόρτα με ανοιχτούς ορίζοντες*. Μεταπτυχιακή εργασία, Ναύπλιο, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Σχολή Καλών Τεχνών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- TheatroEdu (n.d.). Θέατρο και φυλακή. Ανακτήθηκε από <http://theatroedu.gr/%CE%A7%CF%81%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%BC%CE%BF-%CE%A5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C/%CE%98%CE%AD%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%A6%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AE> [8/3/2020].

Ξενολόγωση

- Allred, S., Harrison, L. & O'Connell, D. (2013). "Self-efficacy: an important aspect of prison-based learning". *The Prison Journal*, 93(2), 211-233. <https://doi.org/10.1177/0032885512472964> [12/3/2020].
- Andrisano, A. M. & Vinicio Tammara, V. (2019). *Benedetto Marzullo. Il grecista che fondò il Dams*. Padova: libreriauniversitaria.it
- Baim, C., Brookes, S. & Mouniford, A. (2002). *Geese Theatre handbook: Drama with offenders and people at risk*. 2nd ed. Hook, Hampshire: Waterside Press.
- Balfour, M. (2004). *Theatre in prison: Theory and practice*. Bristol: Intellect.
- Balfour, M. (2009). "The politics of intention: Looking for a theatre of little changes", *Research in Drama Education*, 14(3), 347-359. <https://doi.org/10.1080/13569780903072125>[5/1/2020].
- Benelli, C. (2017). "Training educators working for penitentiary institutions". *Pedagogia Oggi*, XV, 2, 385- 395. [6/2/2020].
- Blacker, J., Watson, A. & Beech, A. R. (2011). "Combined drama-based and CBT approach to working with self-reported anger aggression". *Criminal Behaviour and Mental Health*, 18(2), 129-137. <https://doi.org/10.1002/cbm.686> [6/2/2020].
- Bozick, R., Steele, J., Davis, L. & Turner, S. (2018). "Does providing inmates with education improve post release outcomes? A meta-analysis of correctional education programs in the United States". *Journal of Experimental Criminology*, 14(3), 389-428. <https://doi.org/10.1007/s11292-018-9334-6> [6/2/2020].
- Brewster, L. (1983). *An evaluation of the arts-in-corrections program of the California department of corrections*. Santa Cruz, CA: William James Association.
- Brewster, L. (2010). *A qualitative study of the California arts-in-corrections program*. Santa Cruz, CA: William James Association.
- Brewster, L. (2014). "The impact of prison arts programs on inmate attitudes and behavior: A quantitative evaluation". *Justice Policy Journal*, 11(4), 1-28. <http://www.cjci.org/news/8473> [3/3/2020].
- Day, A. (2011). "Offender rehabilitation: Current problems and ethically informed approaches to intervention". *Ethics and Social Welfare*, 5(4), 348-360. <https://doi.org/10.1080/17496535.2011.584546> [15/3/2020].
- Day, A. (2015). "Correctional psychology and the desistance paradigm: Commentary for the special issue of criminal justice and behavior". *Criminal Justice and Behavior*, 42(1), 121-124. <https://doi.org/10.1177/0093854814550032> [15/3/2020].
- Duguid, S. & Pawson, R. (1998). "Education, change, and transformation: The prison experience". *Evaluation Review*, 22(4), 470-495. <https://doi.org/10.1177/0193841X9802200403> [12/3/2020].
- Gardner, A, Hager, L. & Hillman, G. (2014, revised 2019). *Prison Arts Resource Project: An Annotated Bibliography*. National Endowment for the Arts. <https://www.arts.gov/sites/default/files/Research-Art-Works-Oregon-rev.pdf> [12/3/2020].

- Halperin, R., Kessler, S. & Braunschweiger, D. (2012). "Rehabilitation through the arts: Impact on participants' engagement in educational programs". *The Journal of Correctional Education*, 63(1), 6-23. <https://www.jstor.org/stable/26507619> [5/1/2020].
- Hughes, J. & Ruding, S. (2009). "Made to Measure? A critical interrogation of applied theatre as intervention with young offenders in the UK". In T. Prentki & S. Preston (eds.), *The Applied theatre reader* London: Routledge (pp. 217-225).
- Keehan, B. (2015). "Theatre, prison & rehabilitation: New narratives of purpose? Research in drama education". *The Journal of Applied Theatre and Performance*, 20(3), 391-394. 10.1080/13569783.2015.1060118 [15/3/2020].
- Koch, S., Ostermann, T., Steinhage, A., Kende, P., Haller, K. & Chyle, F. (2015). "Breaking barriers: Evaluating an arts-based emotion regulation training in prison". *The Arts in Psychotherapy*, 42, 41-49. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aip.2014.10.008> [3/3/2020].
- Lleixà, T. & Ríos, M. (2015). "Service-learning in physical education teacher training. Physical Education in the modelo prison", Barcelona. *Qualitative Research in Education*, 4(2), 106-133. <http://dx.doi.org/10.17583/qre.2015.1138> [8/3/2020].
- Magos, K. (2014). "Reflections behind bars. Transformative learning inside the prison". In D. Andritsakou & L. West (eds), *Proceedings of the International Conference of European Society for Research on the Education of Adults "What's the point of Transformative Learning?"*, Athens, 209-218.
- Magos, K. (2015). "Imprisonment and education. A critical action-research in a Greek prison". In G. Grollios, A. Liampas, P. Pavlides (eds), *Proceedings of the 4th International Conference Critical Education: «Critical Education in the Era of Crisis»*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki (pp. 458-473).
- Manger, T., Eikeland, O. J. & Asbjørnsen, A. (2018). "Why do not more prisoners participate in adult education? An analysis of barriers to education in Norwegian prisons". *International Review of Education*, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s11159-018-9724-z> [17/3/2020].
- McAvinchey, C. (2011). *Theatre & prison*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- McGuire, J. (ed.). (1995). *Wiley series in offender rehabilitation. What works: Reducing reoffending: Guidelines from research and practice*, John Wiley & Sons.
- McKean, A. (2006). "Playing for time in the doll's house". Issues of community & collaboration in the devising of theatre in a women's prison", *research in drama education: The Journal of Applied Theatre & Performance*, Vol.11 (No.3), 313-327. [17/3/2020].
- Mezirow, J. (2003). "Transformative learning as discourse" *Journal of Transformative Education*, 1(1), 58-63. 10.1177/1541344603252172 [8/3/2020].
- Mezirow, J. (2009). "An overview on transformative learning". K. Illeris (ed.), *Contemporary theories of learning: learning theorists... in their own words* (pp. 90-105). London: Routledge.
- Milliken, R. (2008). "Intervening in the cycle of addiction, violence, and shame: A dance/movement therapy group approach in a jail addictions program". *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 3(1-2), 5-22. 10.1080/15560350802157346
- Moller, L. (2013). "Project 'For colored girls: Breaking the shackles of role deprivation through prison theatre". *The Arts in Psychotherapy*. 40, 61-70. 10.1016/j.aip.2012.09.007 [17/11/2019].
- Moller, L. (2003). "A day in the life of a prison theatre program". *The Drama Review* 1177,47(1), 49-73. <https://doi.org/10.1162/105420403321249992> [21/1/2020].
- Moore, E. W., Warta, S., & Erichsen, K. (2014). "College students' volunteering: factors related to current volunteering, volunteer settings, and motives for volunteering". *College Student Journal*, 48(3), 386-396. [8/1/2020].
- Nicholson, H. (2005). *Applied drama: the gift of theatre*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- O'Brien, L., Burls, A., Townsend, M. & Ebden, M. (2011). "Volunteering in nature as a way of enabling people to reintegrate into society". *Perspectives in Public Health*, 131(2), 71-81. <https://doi.org/10.1177/1757913910384048> [3/1/2020].
- Pensalfini R. (2016). "What's so special about Shakespeare?" *Prison Shakespeare. Palgrave Shakespeare Studies*. Palgrave Macmillan, London.
- Prentki, T & Preston, S. (2009) (eds). *The Applied theatre reader*. Oxon: Routledge.
- Rappaport, A. (1998). *Creating shareholder value*, 2nd ed. New York: Free Press.
- Rehabilitation through the arts, (n.d.). Retrieved from <https://www.rta-arts.org/approach> [2/2/2020].
- Rocchio, R., (2017). "Theatre across prison walls: using democratizing theatre methodologies to subvert carceral control", *Teaching Artist Journal*, 15(3),4, 151-158. 10.1080/15411796.2017.1386494 [3/2/2020].
- Shailor, J., (2011). "Humanizing education behind bars: The theatre of empowerment and the Shakespeare project". Stephen Hartnett (ed.), *Empowerment or incarceration? Reclaiming hope and justice from the prison-industrial complex*, University of Illinois Press., (pp. 229-251).
- Tannenbaum, J. (2015). *Arts, prisons, & rehabilitation*. USA: Americans for the Arts.
- Tett, L., Anderson, K., McNeill, F., Overy, K. & Sparks, R. (2012). "Learning, rehabilitation and the arts in prisons: a Scottish case study". *Studies in the Education of Adults*, 44(2), 171-185. <https://doi.org/10.1080/02660830.2012.11661631> [1/2/2020]
- Thompson, J. (1998). "Theatre and offender rehabilitation: observations from the USA", *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 3(2), 197-210. 10.1080/1356978980030206 [8/3/2020]
- Tocci, L. (2007). *The Proscenium Cage: Critical case studies in U.S. prison theatre programs*. Amherst: Cambria Press.
- Townsend, M. & Ebden, M. (2010). "Doing something positive: Volunteers' experiences of the well-being benefits derived from practical conservation activities in nature". *Voluntas: International Journal of Voluntary & Nonprofit Organizations*, 21(4), 525-545. <https://doi.org/10.1007/s11266-010-9149-1> [9/3/2020].
- Zimmerman, B. J. (2000). "Self-efficacy: An essential motive to learn". *Contemporary Educational Psychology*, 25, 82-91. 10.1006/ceps.1999.1016 [5/2/2020].

Π α ρ ά ρ τ η μ α

Online Ερωτηματολόγιο

1. Ποιες ήταν οι αντιλήψεις σας για τη φυλακή και για τους κρατούμενους πριν τη δράση;
2. Ποια ήταν τα κίνητρά σας για να συμμετέχετε στη δράση;
3. Ποια ήταν τα βασικά σχόλια που ακούσατε από συγγενείς/ φίλους κτλ. όταν τους ανακοινώσατε τη συμμετοχή σας στη δράση;
4. Προετοιμαστήκατε και με ποιο τρόπο πριν από την πραγματοποίηση της δράσης;
5. Περιγράψτε εν συντομία τη δράση που πραγματοποιήσατε (στόχοι, περιεχόμενο, στάδια, χρόνος, συμμετέχοντες κτλ.).
6. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες δυσκολίες που συναντήσατε (π.χ. επικοινωνίας με τους κρατούμενους);
7. Χρειάστηκε να κάνετε αλλαγές σε σχέση με τον προγραμματισμό σας και για ποιο λόγο;
8. Ποια ήταν τα συναισθήματά σας μετά τη δράση;
9. Υπήρξαν αλλαγές στις αντιλήψεις σας για τους κρατούμενους μετά την πραγματοποίηση της δράσης και αν ναι, ποιες;
10. Πιστεύετε ότι οι δραστηριότητες δραματικής τέχνης βοηθούν τους κρατούμενους και με ποιο τρόπο;
11. Ποιο ήταν για σας το σημαντικότερο στοιχείο από την εμπειρία σας ως εκπαιδευτή/τριας στη φυλακή;

Η **Μάγδα Βίτσου** είναι μέλος Ε.Δι.Π του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Είναι Διδάκτορας του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στη Θεατροπαιδαγωγική. Έχει εξειδίκευση στις τεχνικές του Δράματος και του Κουκλοθεάτρου στην Εκπαίδευση. Εκπονεί τη μεταδιδακτορική της έρευνα στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις της εστιάζονται σε ζητήματα Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση, κουκλοθεάτρου, διγλωσσίας και κοινωνικού βίου μειονοτικών ομάδων. Άρθρα της έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικά περιοδικά και σε πρακτικά συνεδρίων. Τα τελευταία χρόνια διδάσκει μαθήματα Δραματικής Τέχνης και Κουκλοθεάτρου σε προπτυχιακά προγράμματα σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και έχει πραγματοποιήσει εισηγήσεις σε μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών (ΠΤΠΕ, Π.Θ., ΤΘΣ, Π.Π). Από το 2017 είναι Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό του Ανοικτού Πανεπιστημίου. Έχει σχεδιάσει και εμψυχώσει πληθώρα θεατροπαιδαγωγικών προγραμμάτων.

Η **Άλκησις Κοντογιάννη** είναι Ομότιμη Καθηγήτρια Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Έχει διδάξει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεσσαλίας και Πελοποννήσου. Σήμερα συντονίζει το Μεταπτυχιακό του ΤΘΣ στο Ναύπλιο, «Δραματική και Παραστατικές τέχνες στην Εκπαίδευση και στη διά βίου μάθηση» και είναι δημιουργός και συντονίστρια του εθελοντικού προγράμματος του Μεταπτυχιακού «Αναπτύσσοντας δεξιότητες ζωής στους έγκλειστους ΚΚ Τίρυνθας και Ναυπλίου» (4 χρόνια καθημερινής λειτουργίας). Η Άλκησις είναι συγγραφέας 3 βιβλίων του ΟΕΔΒ και 38 βιβλίων (παιδικών και παιδαγωγικών) Έχει πλούσια δράση, όπως συμμετοχή σε ευρωπαϊκά κοινοτικά προγράμματα, πανευρωπαϊκές έρευνες, διδασκαλία ΔΤΕ σε ξένες χώρες, δημοσιεύσεις σε Ελλάδα και εξωτερικό κ.α. Έχει έναν σκύλο, τον Έρωτα Ζαιμοβόρο, τον οποίο αγαπάνε ιδιαίτερα οι έγκλειστοι στις φυλακές και οι μεταπτυχιακοί φοιτητές.

Ο **Κώστας Μάγος** είναι αναπληρωτής καθηγητής διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στη θεωρία και την πράξη της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής, στην έρευνα-δράση και τη δημιουργία διαπολιτισμικού εκπαιδευτικού υλικού.

